

M A T E R I Á L Y

NARIAĐUJEME, VYHLASUJEME...! VÝBER DISKRIMINAČNÝCH OPATRENÍ VOČI CIGÁNOM/ RÓMOM NA SLOVENSKU V ROKOCH TOTALITY 1939 – 1945 SPRACOVANÝ Z FONDŮ MV SR, ŠTÁTNEHO ARCHÍVU V NITRE

LÝDIA LEHOCZKÁ

LEHOCZKÁ, Lýdia. We charge, we declare...! Selection of Discriminatory Measures against Gypsies/Roma in Slovakia Under Totalitarianism in 1939–1945 Processed from the Documents of the Ministry of Interior of SR, State Archives in Nitra. *Historický časopis*, 2020, 68, 4, pp. 723-734, Bratislava.

The author focuses on discriminatory measures against Gypsies/Roma during the Slovak Republic of 1939–1945. She uses mainly the archive collection of the State Archives in Nitra, usable for studying the issue at several levels of public administration (county, district, and local). The content structure of the scientific study follows the IMRAD model and is divided into the introduction, theoretical background, presentation of the most significant research findings and their interpretation in the form of discussion. The main objective of the study is to present a reflective „pause“ over the history of Gypsies/Roma, and their life under the totalitarian regime of 1939–1945 in Slovakia.

Keywords: Gypsies/Roma. Regulations. Decrees. Marginalization. Discrimination. Persecution. Labour units. Slovak State. Nitra County.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.4.7>

Úvod

Dôvodom výberu názvu predkladanej štúdie je výsledok bádania, ktoré bolo vykonané v Štátnom archíve v Nitre, spadajúceho pod Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Predmetom nášho skúmania sa stal spoločenský život Cigánov/Rómov¹ v Nitre a jej okolí v období rokov 1939 – 1945. Prostredníctvom archívnych pomôcok, ktoré v ďalšom texte konkretizujeme, sme získali empirické dáta vypovedajúce o diskriminačných prístupoch voči Cigánom/Rómom počas Slovenskej republiky v období rokov 1939 – 1945 s historickou identitou totalitného režimu. Skúmaná archívna agenda obsahuje predovšetkým vyhlášky, naria-

---

1 Uvedený spôsob pomenovania vychádza z jeho historickej i súčasnej podoby.

denia vtedajšieho ministerstva vnútra na čele s Alexandrom Machom. Tvoria ju zákazy, obvinenia, predsudky, perzekúcie a iné negatívne postoje a prístupy voči Cigánom/Rómom, najmä príslušníkom kočujúcich (potulných) spoločenstiev. Evidentne svedčia o zideologizovaní polície, ktorá sa ocitla v službách orgánov štátnej moci (snemu, vlády, prezidenta, štátnej rady) a štátostrany (Hlinkovej slovenskej ľudovej strany).

Teoretický kontext skúmanej tematiky

Z množstva diskurzov sme sa sústredili na tri základné: diskurz v antropologickej podobe, romistický (romologický) diskurz, a taktiež diskurz zameraný na problematiku marginalizácie multidisciplinárnou optikou. Uvádzame zároveň aj stručný historický exkurz vo vzťahu k realizovanému výskumu.

Antropologickú výkladovú schému členíme v tejto štúdii na dve základné kategórie korešpondujúce s naším výskumným zámerom, a to na etnickú identitu a kultúrnu diverzitu. „*Kultúrne rozdiely prechádzajú naprieč etnickými hranicami a etnická identita je konštruovaná na základe sociálne ustanovených predstáv o kultúrnych rozdieloch, nie na základe rozdielov „skutočných“*.“² Je to podoba procesu selekcie z kultúrnych charakteristík skupiny, ktoré v kontexte interakcie s ostatnými skupinami „zvýznamneli“ a tieto výsledky interakcie sú kritériami aj pre určenie jej skupinovej príslušnosti.

Romistický (romologický) diskurz predstavuje pre náš výskumný zámer rozsiahlu teoretickú bázu. Preto sa sústreďujeme z výraznej subetnickej diferenciacie Cigánov/Rómov na reflexiu identitárnych podôb v kontexte s kočovníctvom, ktoré je v niektorých častiach sveta a Európy v živote Rómov stále silným kultúrnym konceptom. Je nám známe, že v skúmanom historickom období sa mnohé diskriminačné praktiky dotýkali práve skupín kočujúcich Cigánov/Rómov. Práve v tejto skupine bola preferovanou hodnotou veľkorodina, ktorá bola základnou sociálnou záchytnou sieťou a poskytovala pocit bezpečia, istoty, súdržnosti a vzájomnej pomoci. Bola aj priestorom pre dodržiavanie etických a morálnych zásad i noriem pravého rómstva (*romipen, romavipen, romima*). Podľa neho boli organizované aj vzorce správania, ktoré Rómovia praktizovali voči okolitému prostrediu a ktoré vytvárali hranice medzi ich etnikom a majoritou. Tieto sa stávali problematickejšími, čím vyššia bola miera marginalizácie Cigánov/Rómov a čím výraznejšie voči nim majorita uplatňovala rôzne negatívne prístupy.

Dlhé stáročia zaznamenávali Rómovia negatívne skúsenosti so sociálnym vylúčením a marginalizáciou v spoločenskom živote. Pojmy marginalizácia a sociálne vylúčenie sú vzájomne spojené. Sociálne vylúčenie môže byť dôsledkom

---

2 ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007, s. 99. ISBN 8072549252.

predchádzajúcej marginalizácie. Marginalizácia predstavuje značné sťaženie vykonávania spoločenských rolí, tým aj vyčlenenie zo spoločenského života a celkové spoločenské oslabenie. Jej reflexia vyžaduje vnímanie aspektov ekonomických, sociálnych, politických, kultúrnych i ekologických. Na absenciu, resp. oslabenie siete sociálneho bezpečia počas marginalizácie upozorňuje Dahrendorf.³ Teóriám sociálneho vylúčenia sa venuje aj Nalaskowski,⁴ ktorý uvádza tri typy definícií predmetnej kategórie: analytické, pracovné, operacionalistické. V literatúre písanej vo francúzštine, ktorá sa zaoberá marginalizáciou ako dôsledkom sociálneho vylúčenia, sa podľa Kowalaka (cit. podľa Nalaskowski, ref. 4) preferuje termín „exklúzia“.

Ťažké životné osudy spojené s marginalizáciou prežívali Rómovia najmä v období druhej svetovej vojny. Štátom riadené diskriminačné opatrenia sa začali voči nim uplatňovať v nacistickom Nemecku vydaním Norimberských zákonov (15. 9. 1935). Išlo o tzv. zákon o ríšskych občanoch a zákon na ochranu nemeckej cti a nemeckej krvi. Právne úpravy boli na začiatku prijatia zákonov namierené proti Židom s cieľom dosiahnutia ich spoločenskej izolácie. Rasový prístup prevzal aj režim slovenského štátu: „... čo nakoniec vyústilo do násilnej deportácie a k následnému vyvraždeniu dvoch tretín tunajších židovských občanov“.⁵ Viacerí významní autori sa dejinám Slovenska, obdobiu rokov 1939–45 či holokaustu (židovskému i rómskemu) venujú v mnohých odborných a vedeckých prácach.⁶ Nacionálno-socialistická ideológia diskriminačného a rasistického

-
- 3 DAHRENDORF, Ralf. *Moderný sociálny konflikt*. Praha: Archa, 1991, s. 320. ISBN 80-7115-024-X.
  - 4 NALASKOWSKI, Filip. *Ubóstvo i wykluczenie społeczne jako problem dla edukacji*. Olsztyn: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP, 2007, 142 s. ISBN 978-83-87867-59-1.
  - 5 KAMENEC, Ivan. Jozef Tiso (1938 – 1945). Na vrchole politickej moci a zodpovednosti. In *Historická revue*, č. 3/2016, s. 6-11. Dostupné na internete: <http://www.historickarevue.com/clanok/jozef-tiso-1938-1945>. [cit. 2020-05-23].
  - 6 BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 322. ISBN 978-80-969375-9-2; HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, 2009, 192 s. ISBN 978-80-969857-3-9; JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava: Ústav Pamäti národa, 2010, 112 s. ISBN 978-80-89335-30-5; KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha: nakladateľstvo Lidové noviny, 1998, 401 s. ISBN 80-7106-268-5. Pozri kapitola „Slovenský štát ako Hitlerov satelit“ (s. 217-230); KUMANOVÁ, Zuzana – MANN, Arne B. (Eds.). *Nepriznaný holokaust. Rómovia v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava: o.z. In minorita; Slovenské národné múzeum; Ústav etnológie SAV, 2007, 59 s. ISBN 978-80-969798-8-2; NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan. Poplatky za deportovaných slovenských Židov. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 311-343. ISSN 0018-2575; NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan. *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská Na*

ho charakteru prenikla z Nemecka aj do politického života slovenského štátu, ktorý ju napodobnil a začal ju uplatňovať tak voči Židom, ako aj vo vzťahu k Cigánom/Rómom, a to najmä od konca roku 1940. Množstvo vládnych nariadení sa začalo týkať aj cigánskych/rómskych osôb. Popredný historik s dlhodobým zameraním na históriu Cigánov/Rómov Ctibor Nečas uverejnil socio-demografické dáta zo života Rómov ešte pred vznikom Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945 v takejto podobe: „*Evidencia z rokov 1922 – 1927 podchytila v Československej republike celkom 51 866 Rómov. Najpočetnejšie sa vyskytovala rómska populácia na slovenskom území, kde bolo podľa evidencie prítomných 48 854 Rómov.*“⁷

Na rozdiel od židovskej komunity prístup k Rómom pri strate štátneho občianstva nebol celoplošný, ale určoval sa na základe existencie trvalého pracovného pomeru. V dokumentoch zameraných na tzv. asociálne živly dominoval princíp neustálej prevýchovy a nútenej práce Cigánov/Rómov. Postupne boli prijímané viaceré legislatívne opatrenia, ako napríklad branný zákon (18. 1. 1940) či vládne nariadenie s mocou zákona o dočasnej pracovnej povinnosti (29. 5. 1940) s cieľom vykonávať prácu v pracovných útvaroch ako náhradu brannej výchovy (propagovaná ako práca v prospech obrany štátu). Bola tu snaha donútiť pracovať všetky nezamestnané osoby vo veku 18 – 60 rokov, resp. neúplne zamestnaných. Takto sa rozširovala donucovacia táborová koncentrácia Cigánov/Rómov. Úrady sa zamerali nielen na potulujúce sa skupiny, ale represívne opatrenia sa týkali už aj tých, ktorí mali obydlie. Predpis ministerstva vnútra z 2. 9. 1942 im prikazoval odstrániť príbytky nachádzajúce sa v blízkosti obecných a štátnych ciest. Ministerstvo vnútra vydávalo množstvo vyhlášok a nariadení. Jednou z nich bola aj vyhláška MV z 19. 9. 1942, v ktorej sa upresňoval pojem „asociálny živel“ (nielen z dôvodov neplnenia si pracovných povinností, ale aj povinností voči rodine, spoločnosti a i.) s cieľom uľahčenia procesu ich zaraďovania do pracovných útvarov.

Výskum a jeho hlavné zistenia

Pre náš výskum archívnych fondov sme si stanovili hlavný cieľ, ktorým je predložiť výber diskriminačných opatrení voči Cigánom/Rómom na Slovensku v rokoch totality 1939 – 1945. Poznanie histórie je dôležité aj pre súčasný život,

---

Slovensku 1938 – 1944. Bratislava: Nadácia M. Šimečku, Židovská náboženská obec, VHÚ vo vyd. KLEMO Zvolen, 2004, 352 s. ISBN 80-968662-9-X; NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských cikánů v letech 1939-45.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981, 184 s.

7 NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945.* Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 11-27. ISBN 80-260- 945-4. Dostupné na internete: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/122650/SpisyFF_299-1994-1_4.pdf?sequence=1. [cit. 2020-05-22].

najmä pre mladšiu generáciu, ktorá dejinné udalosti predchádzajúceho storočia poznáva ešte stále nedostatočne. To tvorí riziko, že môže byť manipulatívne ovplyvňovaná zo strany pravicovo-extrémistických subjektov na Slovensku, ktoré čoraz výraznejšie vstupujú aj do politického a verejného života.

Výskum sme v prvej etape začali oboznámením sa s obsahom archívnych pomôcok formou inventára, ktorými sú:

- Archívny fond Mestský úrad v Nitre 1923 – 1945;
- Archívny fond Nitrianska župa III. z rokov 1940 – 1945;
- Okresný úrad v Nitre 1923 – 1945;
- Archívny fond v Zlatých Moravciach 1923 – 1945.

Obsiahli sme tak viaceré úrovne verejnej správy. Pre naše výskumné účely sme sa zamerali na administratívnu agendu vypovedajúcu o rokoch 1939 – 1945. Uvedený rozsiahly inventárny obsah sme podrobili prvotnej analýze. Zvolili sme kvalitatívnu metodológiu a obsahovou analýzou jednotlivých administratívnych spisov sme pristúpili k stanoveniu týchto základných obsahových kategórií:

Tab.: Hlavné obsahové kategórie výskumu:

Kód (č.) kategórie	Názov kategórie	Kód archívneho zdroja
I.	Odstránenie Cigánov	ŠAN, f. NŽ III., Adm i.č. 1943/IV-d/13860 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i.č.23138/44 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i.č.8163/42 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm. 1943, 5719-5880 č.287, i.č. 304 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i.č.2307/42 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i.č.916/42 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i.č.8192/42
II.	Evidencia osobných dát s cieľom sociálneho vylúčenia	ŠAN, f. NŽ III., Adm i.č. 1943/IV-d/13860
III.	Spoločenské bariéry pre Cigánov	ŠAN, f. OÚ ZM Adm i.č.21163/44 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i.č.28116/43 ŠAN, f. NŽ III., Adm i.č. 23139/44
IV.	Zásahy do rodinného života	ŠAN, f. NŽ III. - ŠB, Adm i.č. 1942/I-9/102
V.	Pseudodôvody „zdravotnej starostlivosti“	ŠAN, f. OÚ ZM Adm i.č.28116/43

Interpretácia získaných empirických dát:

Obsahy I. kategórie, ktorá nesie názov „Odstránenie Cigánov“ vypovedajú o odstránení Cigánov z obcí. Spis „Cigáni – úprava niektorých pomerov“⁸ Prezídia ministerstva vnútra č. 161-21/7-3/1943 zo dňa 21. júla 1943 obsahuje text, v ktorom minister Mach všetkým okresným a policajným úradom adresuje vyjadrenie nespokojnosti s opatreniami, ktoré boli podľa vyhlášky zo dňa 20. apríla 1941 č. 42165/Ú.W. 163/1941 „*vykonané nedostatočne*“. Uvedená vyhláška upravovala otázku kočujúcich Cigánov, obydli Cigánov a ich pracovnú povinnosť. Minister uvádza, že opatrenia v mnohých prípadoch neboli uskutočnené. „*Cigánske obydlia od frekventovaných ciest odstránené neboli, Cigáni ďalej kočujú, práce sa vyhýbajú a živia s krádežou. Pánom, okresným náčelnikom/prednostom policajných úradov: nariaďujem, aby vyše uvedené opatrenia vykonali do 15. augusta 1943 hlásili, že sa tak stalo. V najkratšom čase bude otvorený koncentračný tábor pre Cigánov.*“⁹

Zámer sa týkal najmä kočujúcich Cigánov, ktorí mali byť dopravení do tábora „*bez ohľadu na to, či sú notorickí páchatelia trestných činov alebo nie...*“ V liste ministra sa niekoľko riadkov pred týmto textom uvádza: „*V prvom rade prichádzajú do úvahy kočujúci Cigáni, v druhom rade Cigáni, notorickí páchatelia trestných činov.*“¹⁰

Príkaz na premiestňovanie Cigánov nachádzame aj v dokumente V.P.53.648/I/3-1942 Ministerstva dopravy a verejných prác, rezort verejných prác Bratislava pod názvom „*Verejné cesty – odstraňovanie a premiestňovanie Cigánov od nich*“.¹¹ Je vyhotovený 19. januára 1943 a adresovaný všetkým župným úradom s textom: „*Vyhláška č. 163/41 ukladá Ministerstvu vnútra a jemu podriadeným úradom, aby odstránili Cigánov od štátnych a verejných ciest...*“¹²

Aj na okresnú úroveň adresuje ministerstvo vnútra zo dňa 19. 7. 1944 s označením ako „*veľmi súrne*“ dôsledné vykonávanie vyhlášky č.163/1941, podľa ktorej je povinnosť „*premiestňovania cigánskej osady na mieste odľahlom a obcou vyznačenom (za obcou z blízkosti štátnych, obecných a vicinálnych a iných verejných ciest)*“.¹³ Minister Mach v liste taktiež uvádza, že „*zbúranie a odpratanie cigánskeho domu, koliby, búdy atď. s príslušenstvom možno majiteľovi*

8 ŠAN, f. NŽ III., Adm i. č. 1943/IV-d/13860.

9 Pozri: ref. 8, prepis je doslovný, tak, ako sa v archívnych fondoch nachádza (v historickej gramatike).

10 ŠAN, f. NŽ III., Adm i. č. 1943/IV-d/13860.

11 ŠAN, f. NŽ III., Adm i. č. 1943/IV-d/1360.

12 Tamtiež.

13 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i. č.23138/44.

nariadiť osobitným rozhodnutím“ (pod trestom exekúcie). Zároveň príslušným úradom oznamuje, že „prípravné práce vo veci pracovných táborov sú v behu“.

V rozsiahlej agende OÚ ZM¹⁴ s obsahom požiadavky predloženia „*sbieracích hárkov*“ zo strany vedenia žandárskeho staníc (Gýmes zo dňa 25. 7. 1942, Kozárovce zo dňa 25. 7. 1942, Zlaté Moravce zo dňa 25. 7. 1942, Nemčiňany zo dňa 27. 7. 1942, Slažany dol. zo dňa 29. 7. 1942, Nová Ves n. Žitavou zo dňa 25. 7. 1942) Okresnému úradu v Zlatých Moravciach, k predmetu: „*Odvod asociálnych živlov pre pracovný útvar v Hanušovciach*“ nachádzame rôzne odpovede:

- Slažany: „... v obvode tunajšej žandárskej stanice sa nateraz žiadne cigánske rodiny nezdržujú a tiež nie sú tu ani iné osoby, ktoré by bolo treba dodať do pracovného útvaru...“¹⁵
- Zlaté Moravce: „*soznam cigánov z obvodu tunajšej žandárskej stanice pre pracovný útvar v Hanušovciach n. T. predkladám...*“¹⁶ (v zozname je uvedených 23 osôb s uvedením bydliska „*cigánska štvrť*“ a 8 osôb s uvedením: „*s nestálym bydliskom*“).
- Nová Ves n. Žitavou: 26 osôb v zozname,
- Nemčiňany: 6 osôb,
- Gýmeš: 3 osoby,
- Kozárovce: „... oznamujem, že v obvode tunajšej žandárskej stanice nevyškýtajú sa žiadne asociálne živly, ktoré by prichádzali v úvahu s cieľom odtransportovania. Cigáni bývajúci v obvode sú od jari do jesene každého roku zamestnaní na rôznych stavbách, kde i t. č. pracujú“.¹⁷

Zo zlatomoravského okresu bolo 28. 7. 1942 o 19.47 hod. do pracovného útvaru Hanušovce vlakom prepravených „*41 Cigánov a asociálnych živlov s doprovodom troch bezpečnostných orgánov*“.¹⁸

Pod č. j. 1164/43 v agende žandárskej stanice v Nemčiňanoch sa nachádza „*Soznam cigánov s príslušníkmi rodín z tunajšieho obvodu, ktorí sa navrhujú zaradiť do koncentračného cigánskeho tábora. Dôvody: Kočovní cigáni, notorickí páchatelia trestnej činnosti, túlajú sa s miesta na miesto a vyhýbajú sa práci.*“ (Zoznam obsahuje spolu 21 rodín, z ktorých desiatky tvoria aj nezletilé osoby. Najmladšie dieťa je tu uvedené ako polročné, u najstaršej osoby (Barbory B.) je uvedený vek 75 rokov.)

14 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm. 1943, 5719-5880 č.287, i. č. 304.

15 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i. č.8163/42.

16 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i. č.2307/42.

17 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i. č.916/42.

18 ŠAN, f. OÚ ZM, Adm., i. č.8192/42.

II. kategória „Evidencia osobných dát s cieľom sociálneho vylúčenia“ vypovedá o nariadení, podľa ktorého má zoznam k vykonaniu vyhlášky (zo dňa 20. apríla 1941) „*obsahovať meno hlavy rodiny, jeho vek, meno manželky (konkubíny), jej vek, počet a mená detí, ich vek, bydlisko, výkaz trestného lajstrika a dôvody pre koncentrovanie*“.¹⁹ Zoznam mali predložiť okresní náčelníci a mal obsahovať Cigánov, „*ktorých treba v prvom rade z obcí odstrániť*“.

III. obsahová kategória „Spoločenské bariéry pre Cigánov“ dokumentujú viaceré diskriminačné opatrenia voči Cigánom/Rómom, ktoré im sťažovali ich spoločenský život, resp. ich každodennosť. List Ministerstva vnútra z 13. 6. 1944 s vymedzením predmetnej veci „Obmedzenie cestovania Cigánov po štátnej železnici“²⁰ adresovaný Ministerstvu dopravy a verejných prác, rezortu železnice v Bratislave, všetkým župným úradom, všetkým okresným úradom, Mestskému notárskemu úradu v Bratislave obsahuje diskriminačný príkaz: „*Cestovanie Cigánov po železnici v tých okresoch, kde sa vyskytol čo i len jeden prípad škvrnitého týfu, prenášajú prostredníctvom vsí najmä cigáni, alebo podozrenie z tejto choroby vyžaduje povolenie príslušného okresného úradu...*“²¹ Jeho vydaniu predchádzala nutnosť lekárskej prehliadky a potvrdenia od lekára.

Ďalšiu bariéru pri vykonávaní pracovných aktivít nachádzame v agende „Sber odpadkov Cigánmi“.²² Odkrýva nám obsiahle vyjadrenie Prezídia ministerstva vnútra 162-18/8-37/43 D 1122/62 zo dňa 7. októbra 1943 v Bratislave k nariadeniu č. 111/1940 Sl. z. o zbieraní odpadkov adresované všetkým okresným úradom, Policajnému riaditeľstvu v Bratislave, v Prešove, Štátnemu policajnému úradu v Žiline a všetkým žandárskym staniciam, Ministerstvu vnútra odd. 15 a 21, všetkým župným úradom, Ústrediu štátnej bezpečnosti, hlavnému veliteľstvu žandárstva a Kriminálnej ústredni. Sprievodným znakom organizovania zbierania odpadkov bolo vydávanie legitimácií zberačom. List obsahuje obvinenia voči kočujúcim Cigánom, ktorí podľa vyjadrenia ministra aj po zákaze kočovania naďalej kočujú a ospravedlňujú to legitimáciou spoločnosti, ktorá organizuje zber odpadkov. Zároveň voči nim uvádza obvinenia, že „*chodia z obce do obce, ako zámienku uvádzajú sber odpadkov, páchajú trestné činy, ohrozujú verejný poriadok a bezpečnosť*“.²³ V opatreniach sa uvádzajú tieto obmedzenia pri vydávaní legitimácií pre zberačov: „*podmienenosť vekom 30 rokov vyššie, mužské pohlavie, slovenská štátna príslušnosť, nepostihnutie nákazlivou*

19 ŠAN, f. NŽ III., Adm i. č. 1943/IV-d/13860.

20 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i. č.21163/44.

21 Tamtiež.

22 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i. č.28116/43.

23 Tamtiež.

alebo inou odpor vzbudzujúcou chorobou, ďalej pre majetkové delikty doposiaľ netrestaným a požívajúcim v mieste bydliska dobrú povest“.²⁴

Šéf Prezídia ministerstva vnútra Dr. Koso je podpísaný v liste, v ktorom sa uvádzajú aj iné obmedzenia: *„platnosť legitimácie na jeden kalendárny rok, musí v nej byť uvedený presný spôsob sberu odpadu (ručným vozíkom, konským poťahom)“*. Diskriminačné opatrenie pri tejto pracovnej činnosti predstavovali stály dozor a kontrolu pod hrozbou umiestnenia osoby do koncentračného tábora aj s rodinou v prípade, ak bude prichytená bez legitimácie. Ďalšie príkazy sa týkali povinnosti byť *„primerane odený, nevzbudzovať verejné pohoršenie, nevstupovať k domu bez výslovného pozvania hlavy domácnosti“*.²⁵

Súvislosť s represáliami v kontexte tejto pracovnej činnosti vykazujú aj agenda Ministerstva vnútra v Bratislave, zo dňa 20. júla 1944 č.j. B 1/2-18 Súrne! s názvom *„Cigáni – potulovanie sa kočujúcich Cigánov“*.²⁶ Minister vnútra nariaduje zodpovedným úradným orgánom *„prísne zakročiť voči kočujúcim Cigánom, ktorí predkladajú bezpečnostným orgánom legitimácie, oprávňujúce ich zbierať textilný odpad (handry) alebo staré železo a tak zastierajú potulovanie, páchanie poľných a domácich krádeží. Cigánov, ktorí žobrujú treba vždy zatknúť na mieste, dôkladne umyť, očistiť, ostrihať ženy i mužov“*.

Do IV. kategórie *„Zásahy do rodinného života“* zaraďujeme obsah agendy *„Cigáni – likvidovanie divokých manželstiev (konkubinátov)“*. Prezídium Župného úradu v Nitre 10. februára 1942 pod č.j. 102/I-9/ŠB-42 adresovalo Predsedníctvu vlády v Bratislave list s textom: *„Najdôstojnejší Biskupský úrad v Trnave v decembri 1941 vydal zvláštne nariadenie všetkým farským úradom na likvidovanie divokých manželstiev (konkubinátov) cigánov. Dôstojní páni farári mi hlásia, že cigáni odopierajú sa sobášit, keď pred sobášom sľubujú, že budú žiť slušným rodinným životom. Prosím predsedníctvo vlády o zásadné rozhodnutie celoštátne v tom smere, aby cigáni boli donútení uzavrieť platné manželstvá a aby prestala dnešná rodinná anarchia u cigánov. Ťažko tento stav snášať v štáte, ktorý sa počíta medzi štáty civilizované. Tento stav nesnesie ani kresťanský charakter Slovenska.“*²⁷

V. obsahová kategória *„Pseudodôvody zdravotnej starostlivosti“* vypovedá o nariadovaní osobitných zdravotných kontrol.²⁸ Ministerstvo vnútra 28. júla 1941 adresovala všetkým župným úradom takýto text: *„Keďže zriaďovanie pracovných útvarov pre arijský a sociálny živel preneslo ministerstvo vnútra na*

24 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i. č.28116/43.

25 Tamtiež.

26 ŠAN, f. NŽ III., Adm i. č. 23139/44.

27 ŠAN f. NŽ III., Adm i.č. 1942/I-9/102.

28 ŠAN, f. OÚ ZM Adm i.č.28116/43.

župné úrady upozorňujem vás hlavne na pracovné tábory cigánov. Cigáni sú nositeľmi nákazlivých chorôb ako tyfus brušný, tyfus škrvnitý, pohlavné choroby a iné a môžu byť zdrojom rôznych nákaz, ba i epidemií. Preto nariaďujeme umiestniť cigánske tábory mimo miest a obcí a dbať toho, aby boli prísne zachované všetky zdravotne-polícajné predpisy. To platí i pre ostatné pracovné tábory.“

Diskusia

Naše výskumné dáta predstavujú nielen regionálnu reflexiu života Cigánov/Rómov v Slovenskej republike rokov 1939 – 1945 v lokalitách Nitrianskej župy, ale i reflexiu celoštátnych dobových rozhodnutí (pozri *likvidovanie konkubinátov*). O potrebnosti výskumov regionálneho charakteru, ktoré sa vyznačujú špecifickosťou, svedčí aj tento text: „*Existujúce práce o dejinách slovenského štátu 1939 – 1945 poskytujú plastický pohľad na dianie v štáte, na vnútropolitickú, zahraničnopolitickú aj vojenskú a hospodársku situáciu. Kým na celoštátnej úrovni je situácia zmapovaná pomerne dôkladne, početné výzvy sú na úrovni regiónov, hoci aj tu je k dispozícii viacero syntéz z posledných rokov. Otvorenou výzvou zostávajú útržkovité informácie o každodennom živote v mestách a regiónoch.*“²⁹

Historická reflexia života Cigánov/Rómov zo strany akademikov je dôležitá aj pri prekonávaní uvedeného diskurzu: „*Donedávna boli Rómovia v akademickom diskurze označovaní ako ‚ľud bez histórie‘, žijúci ‚vo večnom teraz‘, ktorý nedbá o minulosť, ani o budúcnosť.*“³⁰ Stotožňujeme sa so stanoviskom uvedeného autora, ktorý akcentuje dôležitosť poznania histórie Cigánov/Rómov a jej odkrývanie aj prostredníctvom archívnych záznamov.

Na krátku historickú pamäť Rómov (3 – 4 generácie) upozorňujú poprední romistickí autori³¹ s akcentom na nevyhnutnosť poznávania ich histórie nielen zo strany ich samých, ale i majoritnej populácie. Môže to prispieť k lepšiemu pochopeniu existencie segregovaných rómskych osád najmä na východnom Slovensku, keďže práve legislatíva Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945 im prikazovala žiť mimo obcí (pozri obsahová kategória „Odstránenie Cigánov“).

29 MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Nitrianske kiná v období druhej svetovej vojny. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 292-293. Dostupné na internete: https://www.academia.edu/19180104/Nitrianske_kin%C3%A1_v_obdob%C3%AD_druhej_svetovej_vojny_The_Nitra_cinema_during_the_Second_World_War. [cit. 2020-01-17].

30 KAPRALSKI. Slawomir. Milczenie – pamięć- tożsamość. Fantazmat „Cygana“ i ambiwalencja nowoczesności. In *Ethos*, 2016, roč. 29, č. 1, s. 185-202. ISSN 0860-8024.

31 MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesselin. Tsiganskaya tragediya 1941–1945. Fakty, dokumenty, vospominaniya. In *Romani studies*, 2010, roč. 21, č. 2, pp. 219-224. ISSN 1757-2274.

Diskriminačná legislatíva sa týkala tak kočujúcich Cigánov (už od roku 1927 zákonom č. 117 zakazujúcim ich kočovanie), ako aj usadlých Cigánov (predpisom MV z 2. 9. 1942 príkazom odstránenia ich obydlí od verejných štátnych a obecných ciest). Už od roku 1939, keď bol prijatý zákon o štátnom občianstve bolo obyvateľstvo rozdelené na dve skupiny: *štátni občania* a *cudzie živly*. Získavanie štátneho občianstva nebolo umožňované Cigánom a Židom. Archívna agenda dokumentuje neustálu kontrolu Cigánov/Rómov, najmä kočujúcich spoločností (zo strany žandárov a iných subjektov), a dozor nad nimi.

V teórii sme uvádzali „zvýznamnenie“ kultúrnych charakteristík v spoločenskej interakcii. Predstavitelia štátnej moci a verejnej správy ich počas Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945 voči Cigánom/Rómom a ich skupinovej príslušnosti určovali negatívne a pejoratívne: „*notorickí páchatelia trestnej činnosti, vyhýbajú sa práci, sú nositeľmi nákazlivých chorôb*“ a pod. Kočovníctvo nebolo vnímané ako kultúrne obohacovanie,³² ale bolo v týchto rokoch ideologicky zneužívané s používaním mnohých pseudodôvodov na potrebnosť diskriminačných „prevýchovných“ zámerov. A tak sa Cigáni/Rómovia využívali ako lacná pracovná sila pri stavbe rozsiahlych a na výstavbu náročných stavieb (Oravskej priehrady, železničnej trate Prešov – Strážske a i.). Pracovné útvary boli určené najmä pre „asociálov“ – sem zaraďovali aj Cigánov bez pracovného pomeru. „*V prvej polovici roku 1942 bol vybudovaný komplex východoslovenských pracovných útvarov s ústredím v Hanušovciach nad Topľou [...] zariadení v týchto táboroch pracovali v zlých hygienických a ubytovacích podmienkach predovšetkým na zemných prácach, pri regulácii riek na výstavbe elektrárne a na stavbe ciest a železníc.*“³³

Záver

Hlavná motivácia uvedenej štúdie, ktorá obsahuje poznatky získané štúdiom archívnej dokumentácie, už bola spomenutá. Týka sa najmä edukácie mladej generácie, v našom prípade študentov spoločenských vied, pre ktorých pripravujeme prednášky aj o histórii Cigánov/Rómov. Pri jej spracovaní sme zvolili spôsob doslovných citácií archívnej agendy, a to z dôvodu eliminácie subjektívnej reflexie predkladanej historiografie, ako na to upozorňuje historik Kováč: „*Dôjst' k vopred určenému výsledku nie je v historiografii vôbec ťažký proces. Stačí*

---

32 Podrobnejšie MAFFESOLI, Michel. *O nomádsvi – iniciační toulky*. Praha: Prostor. 2002, 265 s. ISBN 8072600699.

33 TÁNCOŠ, Július – LUŽICA, René. *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava: IRIS, 2002, s. 55. ISBN 80-89018-26-2.

si vybrať z množstva dokumentov tie, ktoré stanovenému cieľu vyhovujú alebo zamlčať tie, ktoré nevyhovujú, alebo niekedy ich iba „ľahko upraviť“.“³⁴

Naším vzdelávacím pracoviskom na UKF v Nitre je Ústav romologických štúdií³⁵, kde využívame pre študentov aj oboznamovanie sa s historickými udalosťami prostredníctvom osobných prednášok popredných odborníkov zameraných na históriu. Nedávno sa s týmto zámerom uskutočnilo stretnutie študentov s historikom Ivanom Kamencom.

Je našou vzdelávacou aspiráciou prispieť či už v písomnej, alebo v ústnej podobe k zvyšovaniu historického povedomia našich študentov a súčasnej mladej generácie.

* Práca vznikla v rámci projektu APVV-17-0199 *Kultúrny produkt regionálneho múzea v kontexte objektívnej spoločenskej potreby: Život v totalite v rokoch 1939 – 1945*, riešeného na Filozofickej fakulte UKF v Nitre.

doc. PhDr. PaedDr. Lýdia Lehoczka, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva
Ústav romologických štúdií
Kraskova 1, 949 74 Nitra
e-mail: llehoczka@ukf.sk

---

34 KOVÁČ, Dušan. Veda, historiografia a etika. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 4, s. 579-586. Dostupné na internete: <http://www.historickycasopis.sk/index.php?id=hc42016>. [cit. 2020-01-20].

35 V študijnom pláne sa nachádzajú predmety so zameraním na riešenie marginalizácie sociálne vylúčených rómskych komunít a životné stratégie v tomto prostredí, inkluzívne vzdelávanie rómskych detí a i. (RUSNÁKOVÁ, Jurina. Economical exclusion and indebtedness as a financial strategy of poor roma households in Slovakia. In *Journal of Applied Economic Sciences*, 2015, Vol. 10, no. 7, p. 1145-1152. ISSN 1843-6110; ROSINSKÝ, Rastislav. Aktuálne odhadované údaje o Rómoch na Slovensku a v Nitrianskom kraji. In *Sociálna sieť v živote marginalizovaných rómskych komunít: (ako základná entita procesu komunitného plánovania sociálnych služieb)*. Eds. L. Lehoczka, R. Rosinský. Nitra: UKF, 2015, s. 108-128. ISBN 978-80-558-0739-3).